

A gyógyszerészet történetéből

GYÓGYSZERTÖRTÉNETI ÉS NÉPRAJZI ADATOK AZ ABORTIVUMOK ÉS ANTIKONCIPIENSEK KÖRÉBŐL MAGYARORSZÁGON

DR. SEREGÉLY GYÖRGY ÉS SZENTGYÖRGYI ISTVÁN

Jelen feldolgozás szervesen illeszkedik egy már sajtó alá rendezett és a születéskorlátozás egyetemes orvostörténetével foglalkozó tanulmányhoz [1]. Munkánk célja a szülésprevenció hazai történetének tárgyalása, különös tekintettel a fellelhető gyógyszer-történeti anyagra, illetőleg azokra a népgyógyászatban használt szerekre, eszközökre és eljárásokra, amelyek idővel — a társadalmi és természettudományos fejlődés során — mint antikoncepciensek kaptak helyet a XIX. és XX. sz. gyógyszer-tárában.

A születésszám mérséklésére irányuló emberi törekvés komplex jellege megköveteli, hogy a fő mondanivaló mellett érintőlegesen figyelembe vegyük a mindenkori társadalmi-kulturális helyzetet. Egy historikus feldolgozásban az antikoncepciensek és abortív eljárások szigorú különválasztása lehetetlen. A gyermekszám csökkentésére irányuló szándék az ősi múltba nyúlik vissza, amikor ez a megkülönböztetés még nem is létezett.

„Esküszöm a gyógyító Apollóra, Aszklepioszra és Hügieidra” — hangzik az ókori hippokratészi eskü egy részlete — „senkinek sem adok halálos mérget hasonlóképpen nem segítek hozzá egyetlen asszonyt sem magzata elhajtásához” [2]. 13 évszázaddal később, a magyar államalapítás korában, egy harcoss, nomád nép primitív, misztikus elemekkel átszótt orvoslása keveredett a keresztény vallás szellemével átítatott orvosi szemlélettel. Az ősmagyarok nomád életformája lehetlenné tette az egységes gyógyszerkincs kialakulását; a gyógyítás a táltosok, sámánok és javasasszonyok kezében volt, akik javarészt ráolvasásokra és varázsszerekre építették gyógy módjukat. Noha írott emlékeink nincsenek e korból, mégis fel kell tételeznünk, hogy a honalpitók már mindazon kezdetleges szaporodásgátló ismerettel rendelkeztek, amelyek a korabeli népeknél fellelhetők, így a megszakított érintkezés, az egyidejű orgazmus kerülése, a vagina kitömése füvekkel, gyantákkal, különböző növényi, állati és ásványi abortívumok és a gyermekgyilkosság sem lehetett ismeretlen előttük. Ez utóbbiról megjegyzendő, hogy a primitív felfogás csak a hasznos, munkára képes egyént vette emberszámba.

A kereszténység elterjedésével hazánkban is kialakult a kolostori orvostudomány; a papok gyógyítottak, gyógynövényeket természetettek és gyógyszereket készítettek. A természettudományos gondolkodás csak az arab világban élt tovább, nálunk a szigorú valláserkölcsei életet élő nők egészségügye bábák, javasasszonyok és füvesasszonyok kezében volt, hiszen férfi nem kezelhette őket. A cél ebben a korban legfőképpen a szülés elősegítése, nem pedig annak gátlása volt, amit varázsfüvekkel, benedikciókkal [3] és szülővéekkel [4] támogattak a bábák. Nehéz eldönteni, hogy a korai keresztények vallási aszkétizmusa és öncsonkítása mögött

állt-e, és milyen mértékben állt születéskorlátozási szándék. Az öncsonkítás gyakoriságára utal minden esetre az 1052-ben kiadott Kánoni Könyvek és Constitutiók 31. cikkelye, mely szerint nem lehetett római katolikus pap, aki bűnbeesésétől való félelmében férfiatlanította magát [5].

A szigorú, szemérmes élet mellett azonban már az Árpád-házi királyok idején kezdett tért hódítani a prostitúció (Budán 1279-ben intézményesült, Pozsonyban 1373-ban már bordélyház létesült), szükségszerűen lazulást idézve elő az erkölcsi felfogásban. Közrejátszott ebben a külföld példája is, hiszen már az 1096-i kereszteshadról, mely Magyarországon átvonult, azt írta Berthold barát, hogy „számtalan férfi ruhába öltözött nőt huzcollak magukkal, hosszú úton fajtalanokdva velük” [6]. Egymás után jelentek meg az uralkodók törvényei a nemi élettel és annak következményeivel kapcsolatban. IV. László idejében a budai zsinat 1279-ben kimondta: „Kíátkozzuk azokat, akik... gonoszul koraszülést, abortuszt idéznek elő”. Szerzte Európában, így hazánkban is ismertté váltak az olyan című receptek, mint „Ad menstruum provocandum”, „Pro abortu” stb. A XII. sz.-ban alapított salernoi orvosi iskola Egészségügyi gyűjteménye hamarosan egész Európában, így nálunk is elterjedt. A könyv szerzője ismeretlen, egy XVIII. századi magyar fordításában a következő olvasható, Baradlai [7] szerint: „A régi Doktorok Mályvák felől írják: Gyükere vakartsa hasad megindíttják S Asszonyon megállott hó-számot mozdíttják”.

E néhány kiragadott példa is mutatja, hogy a születéskorlátozás gyakorlata ebben az időben már igazolhatóan fellelhető.

A középkor utolsó szakaszában forradalmi változás ment végbe: a humanizmus kibontakozása és a felfedezések átfomálták a gondolkodást, és kezdtek leomlani az egyház által emelt korlátok. Arab mintára alakultak át a kolostori gyógyszer-tárak, korszerűbb, kiszélesedő gyógyszerkincsel. Az erkölcsi színvonal — különösen Mátyás idejében — tovább süllyedt, ugyanakkor a szüléset kérdéseivel változatlanul a bábák foglalkoztak, akiknek a törvény előtt is tekintélyük volt, véleményük döntött peres születési kérdésekben. Érthető, hogy megfelelő haszon fejében mindenre kaphatónak bizonyultak. Gyógymódjaikban előtérbe kerültek a menstruációt előidéző szerek, melyek rendszerint egyben abortívumok is voltak. A leggyakrabban használt növényi anyagok minden valószínűség szerint az ókorban is ismert aloe, boróka, levendula, petrezselyem, majoranna, illetve ezek főzetei stb. lehetnek. Nyelvmemlékeink egyik nevezetessége, a Pray-kódex is említést tett a boróka erős magzatúzó hatásáról. A középkorban kiterjedten használt ún. hűségövek szintén a születéskorlátozás eszközének tekinthetők.

A gyermekgyilkosság és magzatelhajtás egyre gyakoribbá vált a társadalom minden rétegében. Ennek oka a törvénytelen gyermek kiteszítottsága, anyjának szegényteljes helyzete és az anya büntetéstől való félelme volt. Ettől Beatrix sem volt mentes, aki minden bizonnyal abortív beavatkozásnak köszönhette későbbi meddőségét.

A XIV., XV., XVI. sz. törvényeiből is következtethetünk a kor viszonyaira. A budai jogkönyv (1425) a magzatelhajtás véghezvívójét csupán számúzta a városból, ha azonban a magzatelhajtó szertől meghalt az anya, úgy a beadó is halállal bünhődött. Halál volt a büntetése annak is, aki örökös magtalanságot idézett elő egy asszonyban. A Tripartitum (elkészült 1498-ban) törvényei lehetővé tették, hogy a házasságtörő asszonyt „szabadon és jogosan” megölhesse a férje [8].

A XVI. sz. -től kezdve megindult a már kialakult polgárság megerősödése, egyben kibontakozott az a reális gondolkodásmód, amely az ember életének boldogabbá tétele érdekében kutatta a természet törvényszerűségeit. Mintegy két évszázados lassú érlelődés előzte meg a XVIII. sz. nagy természet-tudományos forradalmát, amely eszmei előkészítője volt a társadalomban is végbemenő polgári forradalmaknak a XIX. sz. során. Az egyik oldalon az anatómiai ismeretek kiszélesedése, a vérkeringés helyes felismerése, a másik oldalon Hippokratész, Galenosz műveinek revízió nélküli elismerése és használata jelentkezik. *Leeuwenhoek* már a spermiumokat vizsgálja saját szerkesztésű mikroszkópján, amikor a fogamzás és a szülés még mindig misztikus ködbe burkolt sziget az orvostudományban.

Magyarország történelmének vérzivataros korszakát élte, sínylődve töröktől és osztráktól. Idegenek vagy külföldön tanult magyar orvosok hozták a tudomány, az orvoslás legfrissebb eredményeit. 1563-ban *Sophus Frigyes* mégis így írt a városi tanácshoz: „... impostorok, hajnyírók, kuruzslók és varázslók” gyógyítanak. A nehéz körülmények ellenére is napvilágot láttak az első orvosságyszerészeti szakmunkák, füveskönyvek: *Pápai Páriz Pax corporisa*, *Beythe* András Füvészkönyve, *Méliusz J. P. Herbariuma* [9]. Ez utóbbi 1578-ban jelent meg Kolozsvárott, „az fáknak, füveknek nevekről, természetekről és hasznairól” szól, magyar nyelven, bizonyítva egyben az abortívumok széles körű ismeretét. Ilyen fejezeteket találunk benne:

„*De Buxo*: Az asszonyállat méhében az élő gyermeket megöli.”

„*De Agno Casto*: Asszonyember szorult vérét megindítja.”

„*De Cedro*: Asszonyember ne éljen véle, mert meddővé teszi.”

„*De Anthemide*: ... ha rád kötöd, vagy onnét alól párlod, az asszonyember havi kórságát megindítja.”

„*De Pegano*: ... nem jó élni véle szülő, szaporodó asszonnak, mert Meddővé teszi... a Nemző magot elfogyatja.”

„*De Abrotano*: Menstua, azaz Asszonyember vérét megindítja.”

„*De Thlaspi*: Asszonyember rútságát indítja... terhes Asszonyállatban megöli a gyermeket.”

Beythe András 1595-ben megjelent füveskönyvében a boróka erőteljes magzatűző tulajdonságát említi.

A XVII., XVIII. sz.-ban a bábák orvosi felügyelet alá kerültek, azonban nem gyakorlati, hanem csupán elméleti szempontból [10]. Ismerik és gyűjtik a gyógynövényeket, és a törvény ellenére el is készítik a gyógyszereket. Mellettük működtek a XX. sz. elejéig a képzetlen, ún. parasztbábák, akiknek áldatlan tevékenysége nem egy tragédiát idézett elő az egyszerű nép körében. Az abortívumok terjesztésében ebben az időben nagy szerepet játszottak a gyógyszerészek is, akik a füvesasszonyokkal karöltve, kapva kaptak a jó kereseti lehetőségén és garmadával árulták titkos szereiket, sokszor „ganaipatika” színvonalú készítményeiket. A törvények továbbra is tiltották az abortuszt, így az 1675-ben kiadott *Corpus Juris Hungarici* is nyomatékosan síkraszállt az ilyen irányú tevékenység ellen. A bábáknak jelenteniük kellett a teherbe esetteket az orvosnak és a hatóságoknak. Hogy ne lehessen őket megtéveszteni, így írt számukra *Dombi Sámuel* 1772-ben kiadott *Bába mesterség c. könyvében* [11]: „... találatnak olly ravasz Asszonyok és Léányok, a kik vízi betegségben és egyéb nyavalyákban, mondják magokat lenni, holot terhesek, és ... erős orvosságok által, gyermekeiket hajtatták ki méhekből.” *Nediliczi Váli Mihály* 1759-ben írta *Házi orvosi szótár* c. művét, amelynek 1797-es kiadásában olvashatjuk: „Ketske-íágó fa bogyoinak magvát meg-törvén az ember borban innya adja az Asszonyi állatnak... vérit megindítja...”

A XVIII. sz. folyamán egymás után jelentek meg a magyar nyelvű tankönyvek bábák számára [12]. *Steidele* János Magyar bábamesterség c. könyve 1777-ben pl. felhívta a bábák figyelmét a törvény előtti hivatásuk teljesítéséhez szükséges tananyag elsajátítására is, nevezetesen a fogamzás megállapítására, vagy a gyanús koraszülés körülményeinek kiderítésére. Természetesen továbbra is a bábák voltak — hivatali tisztük ellenére — a legtöbb abortusz és magzatelhajtás részesei. *Weszprémi István* „Bába mesterségre tanító könyv”-ében olvashatjuk [13]: „... senki által magokat annyira megvesztegettetni ne engedjék, hogy a gyermeket a viselés Asszonyból vagy egy vagy más mód által erőszakosképpen ki-hajtsák, vagy hogy az Anyya hasában megöljék...”

Valószínűleg a XVIII. sz. első felében írta szerzője a Vácon kiadott „Házi orvosságok” c. munkában az „Asszonyok hó-szám fel-akadásáról” a következőket: „A fekete ürömöt *Artemisia* főzd-meg vízben a beteg magát fő-képpen ágyéka tájáig azzal párollyá és lábait melegen abban áztassa”. A mű további születésgátló rendelvényei:

1. Combok, lábszárak dörzsölése és fekete üröm, kakukfű, majoranna teakeverékének ivása.

2. Levendulavirág mézben

3. Tört fahéj, szerecsendió-virág, sáfrány borban áztatva, esetleg még keverve a kék liliom gyökerének aszálás után megtört porával, italként elfogyasztva.

4. Kifejezetten a „szegény rend” számára rendeli:

a) babért borban megfőzni és meginni,

b) pirosító fű gyökerét borban megfőzni és meginni.

A drogokkal végzett kuruzslás mellett a bábák végezte erőszakos abortív beavatkozások, a nép hagyományos fogamzásgátló módszerei és a babonák végtelenje képezte e korszakban a születéskorlátozás legfőbb módszereit.

A XVIII. sz. második felétől a szüléset és nőgyógyászat — ha nem is kizárólagosan — végre szakavatott orvosok kezébe került. A társadalmi-kulturális fejlettség akkori fokán az egyszerűbb emberek is jobban kiismerték magukat a gyógynövények és gyógyszerek körében és egyre szélesebb körben végezték titkon önmagukon a magzatelhajtást, amelyhez az eszközöket maguk készítették, illetve a növényeket maguk szedték, vagy vásárolták a gyógyszerertárból, javasasszonytól, noha a Monarchia 1787-es törvénykönyve főbenjáró bűnnek minősítette a gyermekelhajtást és 1 hónaptól 5 évig terjedhető börtönnel sújtotta.

A tudományos felfedezések a XIX. sz.-ban a fogamzást megelőző módszerek gyors fejlődését eredményezték a fejlettebb országokban, ugyanakkor nálunk alig változtattak a helyzeten. 1802-ben még ilyen előírásokat találunk „az elmaradt vérzés megindítására” [14]: „*A gummik, mellyek izgatások által a nyálkás nedvességeknek meg-rekedéseiket (mensis elmaradása) oszlatják. p. o. az Ammoniaci gummi, Galbanum, myrrha, ördögiszar, sapapenum, opopanax és aloes.*” A különféle primitív magzatelhajtó módszerek olyan nagy elterjedtségnek örvendtek, hogy törvényeink is rákényszerültek részletezésükre. Grósz Lajos a törvényszéki orvostudomány gyakorlati kézikönyvében 1873-ban felhívta a figyelmet az általánosságban használatos szerekre: *Secale cornutum, frondes Sabinæ, Cinnamomum* stb. Az 1882-ben kiadott 8824 sz. miniszteri rendelet szerint [15]: „Magzatrontás, magzatüzés, csecsemők alácsúsztatása vagy kicserélése a köztörvények értelmében büntetettik.” Első egységes büntető kódexünk, az 1878-as törvény már alapos részletezéssel szolgál [16]. Az eróművi behatások sorában tárgyalja a méhnyak égetését, kitégítését gyökérrel, vagy más eszközökkel, a magzatburok megrepesztését kötőtűvel, íróttal, catheterrel. A belső szerek közül az anyarozsot, nehézszagú borókát, kórishogárport, rutát stb. említi. *Eltér J.* [17] Törvényszéki orvostan c. munkájának 319. paragrafusában ugyancsak bőbeszédű. Az „eróművi vetelés vegytanilag ható” okaihoz számítja a méhvérhajtó szerek és abortuszt okozó szerek tömegét: a sáfrányt, ürömfüvet, fekete hunyort, fehér pemetefüvet, székfüvet, csombort, rozsvirágot, terpentint, olajat, myrrhaport és kendermagot. Az „eróművileg ható támasztó okok” közé sorolja különféle szalagok, szorító ruhák viselését, a szeretlen erőltetést és terhek emelését, valamint az erőteljes rázkódást, amit köhögés, nevetés, éneklés és közösülés okozhat.

A XIX. sz. végére és a XX. sz. elejére tehető hazánkban a tudományos alapokon nyugvó antikoncepció kezdeti időszaka. A gyógyszerertárakban ekkor már szorgalmasan árulták a házi receptek szerint készült hüvelyi fogamzásgátlókat, öblítőszereket, labdacsokat. Az akadályokat nem ismerő kereskedelem gyorsan felsorakoztatta áru közété a

nyugatról beszerzett, fogamzást megelőző okkluzív eszközöket, a condomot, pessariumot, cervix sapkát, spongyát, tampont, a méh üregébe helyezendő intrauterin fogamzásgátlókat, a méhvirillát, ezüst gyűrűt stb. Századeleji katalógusok igazolják [18, 19], hogy ezek az eszközök minden forgalmasabb gyógyszerertárban kaphatók voltak. A nagykereskedői árakról az alábbi táblázat nyújt tájékoztatást (1. táblázat).

I. táblázat

Óvszer	Ár
Gumicondom	5 — 8 K
Halhólyag	8 — 12 K
Parisi szivacsok	3,5 — 4 K
Oclusio-pessarium	2 — 2,5 K

A spermiumok előlést szolgáló házi hüvelyöblítő szerek (ecet, víz, szappanlé stb.) helyét szerves és szervetlen sók, savanyú vegyhatású egyesítő kemikáliák kezdték átvenni korszerű gyógyszeralakok, hüvelygolyók, kúpok, zselék, krémek, habok formájában, amelyek ugyancsak beszerezhetőek voltak a gyógyszerertárakban, noha minden ezen szereket mint egészségügyi — nemi betegségeket megelőző — cikket volt csak szabad propagálni. Korlátlan forgalmazásuk képmutatászerű akadályozásának háttere a kor álerkölsében keresendő, amit talán *Bloch* [20] jellemzett a legtalálóbban: „... a törvénytelen teherbesést bűnnek és szégyennek tartják, ellenben ugyanakkor a születendő gyermek életét szentnek tartják, a megszületettét ismét becstelennek.”

Ebben az időben a fogamzásgátló tanácsadás — a preventív szerek beszerzési helye miatt — nagyrészt a gyógyszerertárakban folyt, de gyakorlatilag azt is mondhatjuk, hogy a terhességmegelőzés egész története során — kivéve a modern idők — főként azok az egyének foglalkoztak ezekkel a kérdésekkel, akik az illető korszakban magukat a gyógyszereket készítették.

A viszonylag hatásos fogamzásgátló lehetőségek birtokában sem veszítettek azonban túl sokat jelentőségükből a népi hiedelmek, babonák és kuruzsló eljárások, melyek eredete századokra nyúlik vissza, felkutatásukkal azonban csak a XIX. sz.-ban kezdtek alaposabban foglalkozni és az ellenük folytatott hathatós küzdelemre csak a II. Világháború után került sor.

Temesváry [21] monográfiája kiváló forrásmunkaként szolgál e kérdésben. Megtudjuk, hogy a bács-megyei szerbek viaszkorongot dugtak prevencióként hüvelyükbe, a torontálmegyei románok kámfort, más helyeken timsót. Az ősi szokások tovább éltek az alsóbb néposztályok soraiban. „*A nő közösülés után szálljon le vizelni, nyomja meg jól a hasát, vagy erőlködjék s fujja ki magából a termékenyítő anyagot.*”

Sok helyen már a menyegző során gondoltak arra, hogy a házasság gyermektelen legyen. Ebből a célból a menyasszonyi koszorú egy ágát tűzbe vetették (Pest m.). A menyasszónynak zárt lakatot kellett átlépnie (Sopron m.). Volt ahol a zárt laka-

tot a kútba dobták s csak akkor vesztette el gyermekelhárító erejét, ha felhozták és kinyitották [22]. Muraközben az esküvői ruhába tűket szúrtak s ekőre annyi esomó kántorfonalat köttek, ahány éves gyermektelenséget kívántak. Nógrád megyében a menyasszony megfelelő számú gabonaszemet dobott a kútba. Baranyában annyi parázszenre vizelt, ahány esztendő magtalanságot akart. Krassó-Szörény megyében az esküvő alatt a menyasszony annyi kapsot tartott a szájában, ahány évig nem kívánt gyermeket, a felvidéki tót ara háttal annyi lépcsőfokra lépett az esküvő előtti napon, ahány éves meddőséget óhajtott [23]. Kátólaszezi babona szerint, ha a nő keresztletlenül meghalt gyermek csontjából magánál tart egy darabot, terméketlen lesz tőle [24]. Ha a nő havi vérével bekeni egy halott férfi genitáliáit, meddővé válik, ezért mondják a magtalan nőre azon a vidéken, hogy „holtra peselt” [25]. Egyes falvakban azt tartották, hogy ha a nő több férfival közösül, kevésbé valószínű a terhessége Maros-Torda megyében a nő coitus után azonnal sót nyelt Gödöllőn a köldökzsínór placentaris szakaszára a kívánt meddőség éveinek megfelelő számú csomót kötöttek. Sokhelyütt a gyermekágyas nő ágyát egy idegen asszony vetette meg titokban, hogy ezzel elkerüljék a további gyermekáldást (Békés m.), vagy a szemetet az ablak felé söpörték, hogy ne legyen több gyermek.

Az ősi, ún. coitus obstructus egy sajátos formája is fellelhető volt Magyarországon, az ún. „erdélyi eljárás”, ami a penis tövének ejaculatiót megelőző összeszorításából állt, hogy az ondó kijutását meggátolják. A prehistorikus időkből ismert ún. „ankat prut” eljárást hazánkban a századfordulón még javában alkalmazták; „a parasztbába megfordítja a méhet, elfordítja a méhszájat”. Erdély egyes vidékein *Vajkai* [26] szerint: „Az asszony üres hombárba belehajol, hogy nyomja a hasát a deszka.” Ugyanezen a tájon a méhbe abortív célból fehér üröm, piros bazsarózsa és mezei petrezselyem gyökereit helyezték fel Somogy megyében divatban volt az oltatlan mészben való állás és a főtt burgonyával való gőzölés. Krassó-Szörényben többszöri érvágást végeztek abortusz elérése céljából. Mindenütt nagy elterjedtségnek örvendett a coitus interruptus, amit a változatos népi elnevezések sokasága is bizonyít: Baranyában „szánt, de nem vet”, Bihar megyében „ne járj a szobában, hanem maradj a pitvarban”, Háromszék és Hunyad megyében „bent csépel kívül szór”, más tájakon „áldás előtt hagyd el a templomot” stb. Csököly községben (Esztergom m.) a nők a „göbe görgőinek” (sertés petefészek) szárított porát itták oldatban a meddőség elérése céljából, mely módszer bizonyos tekintetben a hormonális fogamzásgátlás egy népi előfutárának is tekinthető, melyhez hasonlóról a nemzetközi irodalom sehol sem tesz említést. A bánati magyar nők méhviaszából készítettek pessariumot, illetve méhnyak sapka szerű eszközt és azt helyezték fel közösülés előtt. Alkalmazták a coitus inter femorát is [27]. Az intrauterin „pessariumok” népies formáiról *Scipiades* [28] írásából megtudjuk: „... me-

lyeket a sakkjáték paraszt figurájához hasonló formában a nép egyszerű gyermekei fából faragnak maguknak, azt — olykor enyvezett cérnával is bevonva — tányérjával a méhszáj elé, orsójával a méhnyakba, gombjával pedig a belső méhszájba illesztve, egészen a méhürbe helyezendő.” Ugyanó említi a coitus reservatus használatát, valamint az A, B, D és E vitamin hiányos étrendet antikoncipiens célból. Az egyke rendszer régi hazájában, az Ormányságban, a közösülés előtt kenderfonállal körültekert facsigát alkalmaztak intracervicalisan [29]. A közösülés utáni hüvelyöblítésre számtalan anyagot használtak, vizet, szappanoldatot, ecetet, karbolt stb. A század végén szerte Európában elterjedt növényi abortívumok voltak a *Juniperus sabina*, a *Bryonia alba*, a tengeri hagyma, a *Sarsaparilla*, az *Aloe*, a kőrisbogárpor, az *Asarum europeum*, a *Ruta graveolens*, a *Secale cornutum*, a *Crocus sativus*, a *Thuja occidentalis*, a *Petroselinum sativum*, a *Taxus baccata*, a *Myristica fragrans* stb. [30, 31]. Hajdú megyében *Liszt* [32] leírása szerint aloéból mogyorónyi, diónyi darabokat is bevettek, rendszeren szilvahéjba göngyölve. A sáfrányt pálinkában áztatva használták, a rutafűt és oleander mellett. „A rutafűvet némelyek, hogy vérzésök meginduljon, czipőjökben is hordozzák.”

Változatlanul kísértett a parasztbábák áldatlan tevékenysége: „Legveszedelmesebb e téren a bábák söpredéke lehet, kik úgy látszik, mechanikus úton a has forcírozott masszálásával iparkodnak elérni az abortust” [32]. Sajnos az abortívumok árusításában sokszor a gyógyszerészek és kereskedők is elmarasztalhatók voltak amint erre *Czimmer* [33] írása is utal: „Több községben említették a gyógyszerészek, hogy feltűnően sok aloét, sennát és fructus colocynthidist visznek. A chinint kiterjedten használják. Ahol nincs patika, ott a zsidó boltosnál kapható kéz alatt. Kinapornak hívják Anticoncipiensként timsó darabkát vezetnek a hüvelybe.” Az említett anyagokon kívül belsőleg alkalmazták a rozsdás vasport (Heves m.), a köszörűkő alól vett vizet (Muraköz), a tömjént (Erdély) és a lőport (Szabolcs m.) stb. Ez utóbbit abból a megfontolásból, hogy ahogyan a golyót kihajtja a csőből, úgy hajtja ki a magzatot is a méhből. Hüvelygőzöléseket végeztek szénapelyvával, papsajttal stb. A krassó-szörényi oláhok és a Pest megyei magyarok mályvagyökérből, vagy cédruságból készített orsót alkalmaztak a méhszájban. Ma is kísértő, elterjedt tévhit volt a tartós szoptatás, valamint a közösülés alatti női passzivitás a fogamzás megelőzése céljából.

Az abortusz elérésének brutális módszereiben sem volt hiány soha. Ide tartozott a nehéz súlyok emelése, ugrálás, táncolás, rázós úton utazás, a terhes has ütése, rúgása, massage, forró fürdő, a has feszes átkötése. Méhükbe gyökereket, lúdtollat, hajcsatot, tollszárat, kötőtűt, kathetert tettek fel a nők. A terhes méhbe erős hatású oldatokat fecskendeztek (arzénos, higanyos, jódos stb.). A gravid méhszájat szivaccsal, papírtekerccsel, tollszárral, gyökérral stb. tágították fel mesterségesen, vagy ujjal, elektromos árammal ingerelték tartó-

san az abortusz bekövetkeztéig. Még a tartós éhezéstől sem riadtak vissza egyesek. Reflexes úton, méhösszehúzódnak révén, abortuszt kívántak elérni a mellbimbó és bimbóudvar mechanikus ingerlésével [34], mely beavatkozást később a modern szüléset szülésmegindításra is alkalmazta és hatásosságát — tokographiás vizsgálatokkal — éppen napjainkban támasztották alá hazai szerzők [35].

Az orvostudomány olyan vadhajtatása, mint a homeopathia, sem volt mentes a magzatelhajtó szerek kínálatától még szerencse, hogy a hatástalan adagok miatt ezzel legalább nem ártottak a nőknek „Hószám-hiány, elnyomatott havi tisztulás” esetére javasolták a Conium-ot, a China-t, a Calcaream carbonicam-t, a Secale-t, a Graphites-t stb. [36].

A magzatelhajtást a nép körében *in theoria* legfőképpen az Alföldön ítélték el, innen a mondás: „Aki a magzatát elhajtja, annak azt a pokolban találják föl, hogy megegye.” Eddig a babonák, népszokások, kuruzsló beavatkozások és kevésbé eredményes fogamzásgátló eljárások Szomorú felsorolásunk megközelítően sem teljes és hogy még ma sem beszélhetünk róluk egyértelműen múlt időben, arra Tarján Öngyógyítók c munkája [37] is kiáltó bizonyíték.

Szervezett egészségügyi felvilágosító tevékenység ebben az időben még nem folyt hazánkban és az antikoncepciós szerek egyetemi oktatását is mellőzték, úgy gondolván, hogy az mélyen szeméreméértő, erkölcstelen és fajellenes lenne. A maradiságra jellemző többek között egyik neves nőgyógyászunk felfogása is, aki 1935-ben az akkor korszerű antikoncepciósokról (condom, pessarium, cervix-sapka spongya, stb.) így írt [28]: „Mélián csodálatos, hogy még nagytekintélyű nőgyógyászok is akadnak olyanok, akik azt kívánják, hogy ezen védekező eljárások tudnivalóit egyetemi előadásainkon tanítsuk, vagy éppen, mint Fraenkel, azt is cselekszik, hogy ezen védekező eljárásokat nemcsak saját hallgatóinak, hanem az egyetem bármely szakos női hallgatóinak is demonstrálják.” Mennyi jóvátehetetlen bűnös cselekedetet lehetett volna megelőzni, ha ez a felfogás akkoriban áttörhető lett volna!

A történeti áttekintésben szereplő abortív szerek és antikoncepciós próbálkozások, de még a nőgyógyászat empirikus gyakorlata is sok esetben hozzájárult a tudományos kutatás sikereihez. A pessarium elődjének tekinthetők a kézzel faragott facsigák, a vegyi prevenciót a primitív hüvelyöblítés előzte meg, a méhenbelüli fogamzásgátlást a méhbe feldugott eszközök stb. Napjainkban több olyan gyógynövény hatóanyagát szintetizálják a világon, amiket régebben az alsóbb néposztályok varázsszerként alkalmaztak s melyek némelyikéről pl azóta kiderült, hogy a női hormonháztartás alapvető enzimrendszerének gátlásával átmeneti meddőség kiváltására képes. Amint láttuk, még a hormonális antikoncepció előfutára is megtalálható a nép szokásai között. Végeredményben a természettudományos fejlődés és a tapasztalati megfigyeléseken alapuló néphagyomány alakította ki az antikoncepciós korszerű gyógyszercsoportját.

1945 után az országszerte fellendült egészségügyi nevelő munka felvette a küzdelmet a babonák, a maradiság, a magzatelhajtás és a hatástalan fogamzásgátló módszerek használata ellen. Az évente 100 000-re tehető [38] illegális abortuszok további elterjedésének megfékezése céljából 1956-ban megkönnyítették a vetélések legális, orvosi lebonyolításának feltételeit. A klasszikus antikoncepciós szerek használatának népszerűsége továbbra sem érte el a kellő szintet, ugyanakkor még a kórházakban végzett terhességmegszakítások esetében is mind több egészségügyi és szociális ártalom vált ismeretessé. A korszerű fogamzásgátlás a női belsőválasztású mirigyrendszer pontosabb megismerésén alapuló orális, hormonális lehetőség révén lett elfogadhatóvá, mely eljárás bevezetésére 1967-ben került sor hazánkban [39], elsősorban azzal a céllal, hogy a kedvezőtlenül szaporodó legális művi abortuszokat megfékezzük és helyette egy jelenleg világszerte elfogadott, hatásos módszert vezessünk be.

IRODALOM

1. *Seregély Gy., Szentgyörgyi I.*: Orvostört. Közl. Közlés alatt. — 2. *Brencsán J.*: Orvosi szótár. Terra Budapest. 1963. — 3. *Korbuly Gy.*: A magyar szüléset bölcső-kora. Orvosképzés. Tóth emlékkönyv. 1936. — 4. *Magyar-Kossa Gy.*: Orv. Hetil. 70. 961 (1926). — 5. *Józsa L.*: Bács-Kiskun Megyei Kórház Évkönyve Keeskémét. 1967. — 6. *Magyar-Kossa Gy.*: Magyar orvosi emlékek Rényi K. Budapest. 1929. — 7. *Baradlai J., Bácsányi, E.*: A magyarországi gyógyszerészet története. 1930. — 8. *Werbőczy István* Hásmaskönyve. Syngrenius. Bécs. 1517. — 9. *Méliusz Juhász P.*: Herbarium az fáknak füveknek nevekről, természetekről és hasznairól. Heltai Gáspár műhelyében 1578. — 10. *Hints E.*: Az őskori, ókori és középkori orvostudomány. Rényi K. Budapest. 1939. — 11. *Dombi S.*: Bába mesterség, mely iratott kérdésekben és feleletekben foglaltatott a tekintetes nemes Borsod vármegyei bábáknak, hasznokra. Posonyban. Landeier. 1772. — 12. *Mocsi K.*: A bábamesterségnek eleji. Pesten. Trattner. 1785. — 13. *Wesprémi I.*: Bába mestersége tanító könyv. Margitai. Debretzenben. 1766. — 14. *Zsoldos J.*: Asszony orvos, mellyben a szüzeknek, a házas, terhes, szülő, szült, és kóros asszonyoknak nyavalyáik adatnak elő. Streibig. Győr. 1802. — 15. *Chyzer K.*: Az egészségügyre vonatkozó törvények és rendeletek gyűjteménye 1854—1894. Dobrowsky és Franke. Budapest. 1895. — 16. *Edvi Illés K.*: A büntetőtörvénykönyv magyarázata. Révai. Budapest. 1894. — 17. *Ettér J.*: Tölvényszéki orvostan. Geibel K. Budapest. 1842. — 18. *Fischer P.* és tsa.: Képes árjegyzék. Budapest. 1903. — 19. *Keleti J.*: Árjegyzék Budapest 1910 (?). — 20. *Bloch I.*: Korunk nemi élete Dante. Budapest. 1909. — 21. *Temesváry R.*: Előítéletek, népszokások és babonák a szüléset körében Magyarországon. Dobrowsky és Franke. Budapest. 1899. — 22. *Versényi Gy.*: Ethnographia 6. 110 (1895). — 23. *Istvánffy Gy.*: Ethnographia 5. 338 (1894). — 24. *Jankó J.*: Kalotaszeg magyar népe. Budapest. 1892. — 25. *Whistock H.*: Aus dem Volksleben der Magyaren. München. 1893. — 26. *Vajkai A.*: Népi orvoslás a Borsavölgyében. Nagy J. Kolozsvár. 1943. — 27. *Hovorka O., Kronfeld A.*: Vergleichende Volksmedizin. Strecker u. Schröder. Stuttgart. 1908. — 28. *Scipiades E.*: A terhességek korlátozásának jelentősége. Kis. Akadémia Budapest. 1935. — 29. *Antall J.*: Személyes közlés. — 30. *Ploss H.*: Das Weib. Th. Grieben's Verl. Leipzig. 1897. — 31. *Issekutz B.*: Gyógyszertan és gyógyítás. Medicina. Budapest. 1957. — 32. *Liszt N.*: Népies gyógyító módok és babonák Hajdúvármegyében. Hoffmann. Debrecen. 1906. — 33. *Greszné, Czimmer A.*: Debreceni Szle. 1943. nov. és 1944. jan. szám. — 34. *Temesváry R.*: Az abortusról. Budapesti Orvosi Kör sorozatos előadásai. 1905. — 35. *Lóránd S., Kerekes B., Vértés L.*: Magy. Nőorv. L. 31. 241 (1968). — 36. *Argentí D.*: Hasonszenvi gyógymód és

gyógyszereit. Grill K. Pesten. 1868. — 37. *Tarján J.* Öngyógyítók. Medicina Budapest. 1965. — 38. *Szabady E.* szerk.: Bevezetés a demográfiába. Közgazd. és Jogi Kiadó Budapest. 1963. — 39. 9/1967. (Eü. K. 8.) Eü. M. sz. utasítás: Gyógyszereink 17. 269 (1967).

Д-р Д. Шерегей и И. Сенгедьди: *Историко-фармацевтические и этнографические данные о применении abortивных средств и противозачаточных препаратов в Венгрии*

Авторы дают обзор об историко-фармацевтическом развитии abortивных и противозачаточных средств на основании имеющихся в распоряжении авторов данных в Венгрии и об этнографических данных этих средств. При историческом обзоре они касаются народных обычаев, суеверий и ложных идей, затем рассматривают направление развития в настоящее время

Dr. Gy. Seregély — Dr. I. Szentgyörgyi: *Pharmaziegeschichtliche und ethnographische Angaben zu den Abortivmitteln und den Antikonzipienzien in Ungarn.*

Aufgrund der zur Verfügung stehenden ungarischen Literaturquellen wird eine Pharmazie- und Entwicklungsgeschichte der Abortivmittel und Antikonzipienzien zur Darstellung gebracht. Nach einem Rückblick auf ehemalige Volkssitten, Aberglauben und Fehlvorstellungen wird die gegenwärtige Entwicklungsrichtung veranschaulicht.

(*Köbányai Gyógyszerárugyár Orvostudományi Osztály, Budapest X., Gyömrői út 19—21. és Semmelweis Orvostörténeti Múzeum és Könyvtár Budapest I., Apród u. 1—3.*)

Érkezett: 1968. VII. 31.

Asszisztensek rovata

GYÓGYSZERKÖNYVI KENŐCSÖK VÍZTARTALMÁNAK MEGHATÁROZÁSA INFRAVÖRÖS HŐKÖZLÉSEL

HEILNÉ FÜREDI ZSÓFIA

Gyógyszervizsgálataink során gyakran szerepel kenőcsök víztartalmának meghatározása. A Ph. Hg. V. és VI. előírata szerint a szárítási veszteséget úgy kapjuk meg, hogy szárítószekrényben egy óráig 40—50°-on tartjuk a vizsgálandó anyagot, majd a hőmérsékletet 100—110°-ra emelve, állandó súlyig szárítjuk. Az állandó súlyt megkapjuk, ha „... a szárítás folyamán két — egymás után egy óras időközben végzett — súlymérés különbsége a szárított anyagra vonatkoztatva grammonként legfeljebb 1 mg” [1, 2].

A nedvességtartalom meghatározására több módszer ismeretes *Zalai* ismertet néhány szárítási módszert, eljárást [3], így: a száraz levegőn történő nedvességelvonást, elektromos fűtésű termosztátot és szárítószekrényt, exszikkátorokat, víztartalmú anyagoknak kiizított nátriumszulfáttal történő víztelenítést stb. *Szász és Papp* [4] analitikai célra a fentiekén kívül *K. Fischer* vízmeghatározási módszerének ismertetésével, annak pontosságával foglalkoznak. Közlik a végpontjelzés lehetőségeit, valamint az egyszerű kivitelezési módszert, gumisapkával ellátott Erlenmeyer-lombikban titrálva.

Infra-vörös hőközléssel *Rédiger* [5] jelentősen csökkentette a szárítási időt a gyógyszervizsgálatok során előforduló szárítási veszteség és szárítási maradék meghatározása folyamán.

Dolgozatomban O/V és V/O típusú kenőcsök víztartalmának meghatározásával foglalkozom

A Gyógyszerkönyvben leírt módszer *Kempler* [6] megállapításai és a mi vizsgálataink szerint is igen hosszadalmas; 7—8 órai szárítási idő után érte el az állandó súlyt

A V/O típusú kenőcsöknél gyakori szárítás közben a kifröccsenés, mivel a víz van a belső fázisban, és melegítéskor a vízgőz csak az olajos réteg szétnyomása után tud elpárologni. [7].

Szakfelügyelői laboratóriumunkban már hosz-

szabb idő óta alkalmazzuk kenőcsök víztartalmának meghatározására az infra-vörös hővel történő szárítást. A jól homogenizált kenőcsből olyan mennyiséget mérünk le becsiszolt dugójú szárítószelencébe, hogy a szárítási maradék 0,20—0,30 g között legyen. A szelencébe kb. 20 db üveggolyót helyezünk és kb. 5 ml legtöményebb alkoholt öntünk.

Infra-vörös lámpa alatt, reflektáló felülettel ellátott szekrényben, 14 cm-es lámpatávolságból kezdjük meg a melegítést, miközben a szelencét mozgatjuk. Az eljárás menete a következő:

1. A kenőcsöt „emulgeáljuk” az alkoholban, ezáltal elősegítjük az anyagátadást, azaz a kenőcs víztartalmának az alkoholos fázisba történő átvitelét.

2. Az üveggolyók megnövelik a felületet. Az alkoholban „emulgeált” kenőcs igen vékony rétegben van a kétszeresére megnövelt felületen, a víz párolgása gyorsabb és kifröccsenés nem fordult elő.

3. Az alkoholnak a fentiekén kívül más szerepe is van: a víz párolgását is elősegítjük vele. A kenőcsben levő víz sokszorosát — kb. 5 ml alkoholt — adva hozzá, a víz párolgási hőjét lényegesen csökkentjük, mivel az alkohol és víz azeotrop elegyként párolog [8]. A szelence felett kialakuló gőztér egyensúlyát enyhe légáram létrehozásával megbonthatjuk. Ezt úgy oldjuk meg, hogy gumilabdára kihúzott végű üvegcsővet helyezünk, s óvatosan „pumpáljuk” a levegőt a szelence fölé.

A V/O és O/V típusú kenőcsök víztartalmát a fent ismertetett módon 60 perc alatt elpárologtatjuk, és a kalciumoxidos exszikkátorban lehűlt kenőcsöt mérjük. A készítmények a jelzett idő alatt elérték az állandó súlyt. Ebben az esetben azt úgy ellenőriztük, hogy a 60 percig IV-lámpa alatt szárított vizsgálandó anyagokat még két ízben 10—10 percre visszahelyeztük a lámpa alá és az exszikká-